

Onko yliopistojen tehtävä tuottaa työsuhdeturvaa vai tiedettä?

Matti Viren

Opetusministeriön strategiana tutkijakoulutuksen kehittämisessä on viime vuodet ollut tutkijakoulujen lisääminen. Tutkijakouluja on 119 ja niissä on 1453 koulutuspaikkaa. Pyrkimyksenä on yhäkin kasvattaa tutkijakoulutuspaikkojen määrää. Sakari Karjalaisen johtaman työryhmän ehdotuksessa (*Opetusministeriön työryhämämuistioita ja selvityksiä 2006:3*) paikkojen määrätavoitteeksi vuodelle 2012 esitettiin 2000.

Tutkijakoulut ovat näennäisesti halpoja, koska tutkijakoulupaikkojen lisäksi maksetaan vain koordinaattoreiden (51) palkat ja jonkin verran käyttömenoja. Viimeistään kuluneen vuoden aikana kaikki laitosjohtajat ovat saaneet tuta tutkijakoulujen rahoituksen ohuuden. Tutkijakoululaisten UPJ-korotuksista osa jää laitosten maksettavaksi. Miten suuri osa, sitä ei vielä kukaan tiedä. Jälkiviisaana voi vain päätellä, että tutkijakoulutettavat olisi kannattanut valita niin, että heillä olisi mahdollisimman vähän tutkijakokemusta ja muita ansioita ja siten mahdollisimman alhainen alkupalkka. Kuitenkin samanaikaisesti tutkijakoulujen menestyksen mittaamisessa tuijotetaan vain valmistuneiden väitöskirjojen määrään, mikä merkitsee sitä, tutkijakouluihin kannattaa valita vain niitä, joilla on tutkijakouluihin tullessaan väitöskirjan käsikirjoitus kassissaan.

Tutkijakoululaisten palkkojen maksaminen ei tietenkään ole suurin tutkijakouluihin liittyvä ongelma. Paljon suurempi ongelma liittyy siihen, että koulut ovat yleensä onnettoman pieniä. Jos tutkijakoulutuspaikkojen määrä on keskimäärin 12 ja pienimmillään vain 3, on aidon jatko-opetuksen järjestäminen mahdotonta. Kun lasketaan, että jatko-opintoihin käytetään 4 vuotta, tietää se pysyvästi toimivassa 12 hengen tutkijakoulussa sitä, että vuosikurssilla on vain 3 henkeä. Selvää on, ettei heille kannata järjestää kunnan graduate-opetusta. Vähemmän yllättävää on, että todellisuudessa opetus onkin sattumanvaraisista ja määrältään olematon, jos sitä verrataan lähes mihin tahansa ulkomaiseen graduate-ohjelmaan. Käytännössä valtaosassa tieteenaloja jatko-opinnot supistuvat vain seminaareihin ja "lukemiseen". Siten väitöskirja on kaikki kaikkes-

sa. Näennäisesti niiden tuottaminen on halpaa, mutta eri asia sitten on, mitä tutkijakoulutettavat osaavat.

Lisäarvoa vain kannibalismia?

Tutkijakoulujen ja perinteisten ainelaitosten suhde on sekin hyvin ambivalentti. Kun hyviä jatkokouluttavia kuitenkin on rajallinen määrä, joudutaan laitoksilla jatkuvasti pähkäilemään sen kanssa, kenen piikkiin mikin tutkinto laitetaan. Näennäisesti voi näyttää siltä, että tutkijakoulut toimivat hyvin, mutta ongelma on se, että ne "syövät suoraan kuormasta", ts. laitosten ohjaus- ja tutkimusresursseista.

Tutkijakoulut ovat vain korvike hyvin toimiville yliopistoille. Kun ei ole ollut rohkeutta radikaalisti muuttaa silpoutunutta yliopistojärjestelmää, on yritetty löytää jokin "kolmas tie" jatkokoulutuksen järjestämiseksi. Selvää lienee, että ratkaisu on olennaisesti huonompi kuin sellainen yliopistouudistus, jossa maahan olisi luotu tieteenaloittain vain muutama suuri laitos. Sellaiset olisivat automaattisesti toimineet myös tutkijakouluina. Nyt sen sijaan on luotu toista sataa uutta yksikköä jo entisestään pirstaleisen järjestelmän sisään.

Edellä mainitut ongelmat ovat varmaan kaikkien jatkokoulutuksen kanssa tekemisissä olevien tiedossa. Mutta valitettavasti ongelmat eivät pääty tähän. Järjestelmää vaivaavat kaikki samat ongelmat, jotka liittyvät korkeakoululaitoksen toimintaan. Niistä päällimmäinen on kunnan kannustinjärjestelmän puuttuminen.

Voi nimittäin kysyä, mikä insentiivi kenelläkään on vetää tutkijakouluja? Toki UPJ-järjestelmässä tutkijakoulun johtaja voi saada mitättömän suuruisen lisän palkkaansa, mutta korvaus on olematon suhteessa tutkijakoulujen pyörittämiseen liittyvään työmäärään. Jos professori on vähänkin rationaalinen, hän keskittyy tutkimukseen ja kansainvälisiin kontakteihin sekä erilaisiin business-ohjelmiin ja minimoi opetus- ja ohjaustehtävät.

Tämä on sitäkin ilmeisempää, kun ajattelee, millaista kivirekeä tutkijakoulujen vetäminen voi

joskus olla. Osin se sitä siksi, että opetusministeriötä sävyttää edelleenkin aiemman opetusministerin usein propagoima ideologia siitä, että kaikki opiskelijat ovat lahjakkaita, ja että kaikki kiikastaa vain ohjauksesta ja motivoinnista. Siten henkilökunnan tehtävänä on vain viedä opiskelijat maaliin samalla tavalla kuin peruskoulussakin. Toisin sanoen ohjaajien, laitosten ja koulujen on "tuotettava" väitöskirjoja. Kääntäen tämä tarkoittaa sitä, että ohjaajien tehtävänä ei ole tehdä valintaa hyvien ja huonojen välillä eikä karsia tutkimustoimintaan sopimattomia eikä edistää huippujen etenemistä. Itse asiassa ohjausresursseja pitää käyttää enemmän niihin, joilla on eniten vaikeuksia tutkimuksessa. Jotkut tutkijakoulutettavat ovatkin ymmärtäneet asian siten, että jatko-opinnoissa ei tarvitse turhaan hikoilla.

Eikö parhaat pitäisi valita?

Ongelmat eivät kuitenkaan aiheudu vain sosiaalityöistä ja työviihtyvyyssedistä, vaan yliopistojen sisältä löytyy aivan riittävästi hankaluuksia erilaisten kuppikuntien ja tiedemiesroolista luopuneiden "hyväntekijöiden" joukosta. Yliopistotoimiset eivät ylipäättään tule hyvin toimeen keskenään, mutta viime vuosien nollasummapeli resursseista on viimeistään tehnyt kaikista toisten kampittajia. Oman mausteensa soppaan laittavat vielä ay-aktiivit ja liittojen ongelmia metsästävät toimitsijat. Heille tutkimustoiminta yleensä ja laatuksymykset erikseen ovat täysin tyhjänpäiväisiä työntekijöiden kuviteltujen tai todellisten oikeuksien rinnalla.

Konkreettinen esimerkki Turun yliopistosta havainnollistaneet asiaa. Yliopistolla on vuoden 2006 alusta toiminut Instituutioiden ja sosiaalisten mekanismien tutkijakoulu. Tutkijakoulu on pieni, mutta perusajatukseltaan järkevä. Sen piirissä on tehty kovatasoisista tutkimusta, mutta aivan kaikki projektit eivät ole menneet "putkeen". Tutkijakoulussa nousi vuodenvaihteessa suuri kalabaliikki siitä syystä, että tutkijakoulu kieläytyi jatkamasta kahden koulutettavan määräkysyä ensimmäisen vuoden jälkeen. Taustalla oli sinänsä aika tavallinen tarina: mainitut kaksi tutkijakoulutettavaa eivät saaneet aikaiseksi oikein mitään. Ensimmäisen vuoden aikana ei syntynyt edes kunnan tutkimussuunnitelmaa.

Tutkijakoulutettavat eivät hyväksyneet sitä, että jatkomääräystä ei annettu ja uhkasivat tutkijakoulua ja yliopistoa oikeustoimilla ja julki-suudella. Perusteena oli se, että tutkijakoulu oli

heidän mielestään syyllistynyt työsuhteiden luvattomaan ketjuttamiseen. Ketjuttamisesta ruvettiin puhumaan, kun tutkijakoululaisille annettiin vuoden vaihteessa vielä 3 kuukauden lisämääräys, jotta he saisivat tutkimussuunnitelmansa vihdoinkin valmiiksi (tutkimussuunnitelmaa ei ensi alkuun aiottu edes toimittaa tutkijakoululle). Tutkijakoulussa oli tosin heti toiminnan alkaessa sovittu pelisäännöistä, edistymisen seurannasta ja sen arvioinnista, mutta kun työ ei alkanut edistyä, osa tutkijakoululaisista halusi panna pelisäännöt uusiksi.

Tutkijakoulutettavien asiaa ryhtyivät ajamaan myös Suomen lakimiesliitto ja Suomen valtiotieteilijöiden liitto. Niiden lakimiehet lähettivät tutkijakoululle ja yliopistolle vaatimuksiaan, joiden perusteluna oli se, että tutkijakoulun rahoitus oli sovittu neljäksi vuodeksi. Tästä seuraa lakimiesten mielestä se, että tutkijakoululla ei ole oikeutta pilkkoa määräystä lyhyempiin ajanjaksoihin. "Liitot katsovat, että neljää vuotta lyhyempien määräaikaisten työsuopimusten käytölle ei tässä tapauksessa ole lainmukaista perustetta. Asianmukaisena perusteena ei voida pitää tarvetta arvioida määräajoin työsuorituksen laatua."

Onko tutkijakoulu "closed shop"?

Lyhyesti sanottuna tämä tarkoittaa sitä, että ay-toimitsijoiden mielestä tutkijakouluihin valittaville voidaan tarjota vain neljän vuoden työsuhteita. Työsuhteet voisi purkaa vain, jos voisi näyttää toteen, että työntekijä on tehnyt valtavia laiminlyöntejä tai jotain vastaavaa.

Useat (todennäköisesti useimmat) tutkijakoulut toimivat siten, että ne jaksottavat toimintansa vuodeksi kerrallaan. Suurimmissa tutkijakouluissa tutkijakoulupaikat täytetään yleensä vuosittain avoimella haulla. Vuosittaiseen frekvenssiin pakottaa sekin, että rahatilanteesta ei ole tarkkaa tietoa kuin vuodeksi kerrallaan, jos siksikään. Loppuvuodesta arvioidaan tutkijakoulutettavien menestystä ja pohditaan, onko se vastannut asetettuja ja yhdessä sovittuja tavoitteita. Kun seuraavan vuoden tutkijakoulupaikkoja täytetään, on vanhoilla tutkijoilla etulyöntiasema uusiin hakijoihin verrattuna siksi, että tutkijakouluissa ei tietenkään haluta rikkoa omia periaatteita eikä keskeyttää suunnitelman mukaan eteneviä opintoja. Toistaiseksi kukaan ei kuitenkaan ole vaatinut, että tutkijakoulun pitäisi kirjoittaa – opintomenestyksestä riippumatta – kulloisillekin tutkijakoululaisille niin pitkä määräys kuin tutkijakoululla on tiedossa rahoitusta.

Maine ei saa mennä

No, joku voi sanoa, että kuka nyt välittää ay-juristeista, koska heidän tehtävänä on vain toistaa pätkätyöfraaseja kaikissa tilanteissa. Valitettavasti asia ei ole näin yksinkertainen. Yliopistot ovat säikkyjä kaikkien uhkausten edessä. Säikyimpiä ovat ne virkamiehet, joiden olettaisi tuntevan ainakin työlainsäädännön peruseriaatteen. Valitettavasti kaikista tiedemaailman edustajista ei saa paljon parempaa kuvaa. Aika erikoista oli sekin, että yliopiston kansleri yritti ”työsuhdekiistassa” asettua jonkinlaisen valtakunnan-sovittelijan rooliin.

Joka tapauksessa yliopiston henkilöstöjohtaja vaati sopimusten jatkamista, koska hänen mielestään laillisia perusteita ”ketjuttamiselle” ei ollut. Hänen mielestään tilanne oli se, että jos tutkijakoulutettavat olisivat riitauttaneet asian, työso-
pimusriidan olisi käsitelty työtuomioistuimissa (!) ja hänen oma käsityksensä oli, että ”työsopimusten ketjuttamiselle ei ole esitettävissä sellaisia perusteita, jonka tuomioistuin hyväksyisi. Tällöin työsuhteita pidetään TSL:n mukaisesti toistaiseksi voimassa olevina. Seuraukset saattaisivat olla koko yliopiston kannalta sekä taloudellisesti että asiasta mahdollisesti seuraavan julkisuuden kannalta varsin negatiiviset.”

Henkilöstöjohtajan kirje sai yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan dekaanin toimiin (tai ehkä dekaani oli tässä enemmänkin aloitteen tekijänä). Joka tapauksessa hän kirjoitti kahdelle tutkijakoulutettavalle tutkijakoulun nimissä määräykset loppuvuodeksi 2007, vaikka ei ollut tutkijakoulun johtaja eikä edes johtoryhmän jäsen ja vaikka tutkijakoulutettavien tutkimussuunnitelmista oli asiantuntijalausunnat, jotka yksiselitteisesti epäivät jatkon. Perusteluna dekaani käytti työsuojelulainsäädäntöä ja tarvetta puolustaa yliopiston mainetta. Sen sijaan, että hän olisi hankkinut lisää asiantuntijalausuntoja, hän viittaa saamaansa sähköpostiin tiedekunnassa työskentelevältä akatemiaprofessorilta, joka kertoi havainneensa, että hylätyksi tulleet tutkijakoululaiset työskentelevät työpäikällä säännöllisesti. Mitään muuta projektien etenemiseen liittyvää arviota tähän viestiin sen paremmin kuin dekaanin päätökseen (johon kai-

ken lisäksi liittyi esittelijän eriävä mielipide) ei esitetty.

Dekaanin tekemä nimitys oli tietenkin juridisesti mahdoton, eikä se toteutunut tutkijakoulun osalta. Tosin tutkijakoulutettavat jäivät virheellisen nimityksen johdosta yliopiston palkkalistoille. Mutta menettelynä se on uskomattomien, mitä olen akateemisen urani aikana nähnyt. Yliopiston henkilöstöpäällikkö ja tiedekunnan dekaani sotkeutuivat tutkijakoulun tieteelliseen arviointitehtävään ja tutkijakoulutettavien valintaan, jopa niin pitkälle, että he yrittivät nimittää itse valitsemiaan henkilöitä opetusministeriön perustamiin tutkijakouluihin. Samalla oltiin lanseeraamassa kaikille tutkijakouluille uusia pelisääntöjä, jotka olisivat efektiivisesti romuttaneet tutkijakoulujen laadunvalvonnan ja taloudenpidon.

Miksi näin? Vain siksi, että tutkijakoulutuspaikkaa paitsi jääneet olivat uhkailleet oikeudella? Eikö yliopiston maineelle ole paljon pahempaa, jos kaikki tietävät, että parhaita opiskelijoita ei valita jatko-opiskelijapaikoille ja että jatko-opiskelijat joilla ei ole mitään edellytyksiä tehdä siedettävän tasoista tutkimusta, voivat jatkaa oleskeluaan yliopistolla, ja että tieteellinen arviointi voidaan korvata (muiden tieteenalojen edustajien) henkilökohtaisilla mielipiteillä?

Onko vapaaehtoisia?

Kuka haluaa hakea ja vetää tutkijakouluja näillä ”uusilla” pelisäännöillä? Tutkijakoululaisten ei tarvitsisi nimityksen jälkeen tehdä mitään. Heidän ei tarvitsisi edes tehdä tiliä menestymisestään. Jos neljän vuoden aikana ei saisi mitään aikaan, voisi aina syyttää ”huonoa ilmapiiriä” ja huonoa ohjausta. Jos täydellisiä epäonnistujia yrittäisi häätää työsuhteistaan, pitäisi ruveta käymään oikeutta heidän kanssaan ja neuvottelemaan ay-aktiivien ja -lakimiesten kanssa siitä, mikä on nollatutkimusta.

Vastaus on tietenkin: ei. Antaa sosiaalitäten, työviihtyvyysspsykologien sekä ay-aktiivien ja -toimitsijoiden hoitaa väitöskirjojen ohjaus.

Kirjoittaja on taloustieteen professori Turun yliopistossa.